

SUMARI

Pòrtic	11
1. L'execució d'en Santiago Salvador	13
2. El retorn.....	23
3. La Barcelona dels atemptats	31
4. Vespra de festes.....	39
5. Temps de violència i de mort	49
6. L'amagatall.....	55
7. La guerra bruta	65
8. Els papers de cal Crostó.....	73
9. La dictadura de Primo de Rivera	77
10. Nit al Casal.....	85
11. La Segona República	89
12. Actes religiosos i festius.....	103
13. Les primeres cartes d'en Bernat	111
14. Balls de festa major.....	119
15. El lerrouxisme	129
16. La festa de l'Ajuntament.....	139
17. El cop d'estat i la revolució	147
18. Balls de saló i de carrer	157
19. Tres cartes.....	167
20. La festa dels fadrins.....	177
21. La lluita d'en Josep M. Alomà	187
22. Sessió doble	193
23. L'anarquisme agrari.....	201
24. La festa de la mainada	213
25. El govern unitari.....	221
26. La festa de la son	225
27. De fredes i de calentes	235
28. Les notes de la Maria.....	243
29. Canvis als ajuntaments.....	253
30. La presó de Pilats.....	263

31. Nadal a casa	271
32. La festa major original.....	279
33. Violència a la rereguarda	289
34. Les festes de Santa Tecla.....	295
35. Els Fets de la Fatarella.....	303
36. Les jornades culturals	313
37. Acte de contrició	319
38. Espais de memòria	325
39. Els Fets de Maig.....	329
40. Les obres de casa	337
41. Santiago i Enrique Líster.....	345
42. Les fogueres.....	355
43. Ambient tardoral.....	363
44. Els resultats electorals	375
45. Més crisi.....	379
46. La persiana.....	391
47. Acte final	397
48. Una carta més.....	407
49. La doble mort d'un anarquista	417

PÒRTIC

Quan la majoria de persones sentim la paraula *anarquisme*, aviat pensem en el conjunt d'homes i dones que, entre els anys 1936 i 1938, protagonitzaren assassinats, robatoris i altres fets delictius de consideració. El binomi anarquia i violència és ben present; amb tot, les ganes d'aprofundir en la història em portaren a intentar conèixer més a fons la doctrina anarquista, la qual està basada en una teoria política que demana la llibertat total de les persones, l'absència de qualsevol forma de govern i la desaparició de la propietat privada. Tot plegat i al meu entendre: una gran utopia.

A mesura que m'endinsava en la història de l'anarquisme i els personatges més significatius d'entre els seus partidaris, vaig conèixer les activitats de Josep M. Alomà Sanabra, nascut al Catllar l'any 1909 i mort a Tarragona l'any 1993. Aquest personatge era un home excel·lent i carregat de bones intencions, que havia format part de la CNT en els anys de majors convulsions. Entre les frases que se li atribueixen, n'hi ha una que m'arribà plenament: "L'anarquisme és un ideal de bondat, de bellesa, de servei als altres i, sobretot, d'independència personal."

Fou a partir d'aleshores quan vaig decidir escriure aquesta novel·la històrica, basada en fets històricament provats protagonitzats per personatges reals, i que es combina amb personatges de ficció i esdeveniments inventats, per tal d'intentar muntar una obra que sigui agradable de llegir, però que, per sobre de tot, ajudi a conèixer una pàgina singular de la història.

I també que ens faci entendre aquells fets violents que durant molts anys van ser inexplicables.

1. L'EXECUCIÓ D'EN SANTIAGO SALVADOR

Són les cinc de la matinada d'aquest pesarós 22 de novembre de 1895. Porto moltes hores sense descansar, però no puc dormir i crec que trigaré molts dies a fer-ho. Desesperada, m'he posat a escriure, malgrat que la tinta de les lletres se'm barreja amb les llàgrimes i alguns signes queden il·legibles.

Ara em trobo en una de les dependències annexes a la capella de la presó de l'Amàlia, aquí a Barcelona, on el meu marit espera l'execució. Estic trista i neguitosa, però no em trec del cap que a les vuit, a punta de dia, em mataran l'home. Aquesta és la definitiva i única realitat. Des del dia fatídic en què el meu estimat —l'ara famós Santiago Salvador Franch— va llençar dues bombes Orsini a la platea del Gran Teatre del Liceu, ja no em queden forces per lluitar per cap altra cosa que no sigui la nostra filla, i per tenir el cap clar i les idees endreçades, que falta em fa. Des d'aquell 7 de novembre de 1893 he pogut copsar l'autèntica dimensió de la justícia, tan esbiaixada com la religió, dos estaments capaços d'emascarar la realitat per adaptar-la a les necessitats i als desigs de la societat més benestant, que no als del poble més planer, de sempre miserable.

Porto uns mesos amb un mal viure que acabarà amb mi; tal és la frisança que m'aclapara que se m'ha retirat la llet dels pits i he d'alimentar la nostra filla amb llet de cabra, un producte que em dona de franc un pastor amic del meu espòs, la dona del qual té una lleteria al carrer del Carme, dues portes més amunt d'on vivim nosaltres.

Al llarg dels darrers mesos, sense que ho sabés el meu Santiago anava a resar per a ell a l'església del carrer de Torres Amat, situada a l'interior del convent mercedari. Allí, agenollada al davant de la cúpula on hi ha pintada una bonica representació de la coronació de la Verge Maria, demanava

a la mare de Déu que protegís el meu home. Ja sé que això és absurd, que la religió és una gran enredada, però és tal la desesperació que m'embarga que, per salvar en Santiago, m'agafaria a un ferro roent.

En el meu pelegrinatge per procurar defensar el meu marit, un dia vaig anar a la seu de la Unió General de Treballadors, al carrer dels Tallers. Allí, els que es diuen representants dels obrers van arribar a dir-me que estaven d'acord amb l'ajusticiament del meu home, just perquè era un criminal. I, quan els vaig preguntar per la lluita de la classe obrera enfront dels dominadors de sempre, només van encertar a dir-me que a Tarragona feia bon sol. Desentesos! Aquesta mena de sindicalistes només són homes que fan veure que treballen per als obrers, quan en realitat viuen a costelles seves.

En aquests moments, estic segura que els germans de la Caritat continuen predicant al meu home perquè renegui dels mals que l'acusen, quan ell en tot moment ha estat conscient que l'atemptat que va matar vint-i-dos burgesos no va ser altra cosa que un intent de rebaixar la càrrega que suporten els treballadors. Alguns empleats d'aquesta presó de l'Amàlia —oficialment Cárceles Nacionales— també voldrien que en Santiago signés el seu penediment, per tal de justificar davant de no sé qui que les presons serveixen per reconduir els delinqüents, quan en realitat no són altra cosa que una escola de malfactors o el darrer tram de mala existència per a moltes persones.

Ara, quan la vida del meu marit està a punt de finir, penso que el seu cicle vital haurà estat prou enrevessat, i potser és per això que me l'estimo tant. Va nèixer l'any 1856 a Castellseràs i haurà tingut una vida curta, però intensa. També crec que la família en la qual es crià condicionà en bona part el seu esdevenidor, sobretot per part de son pare, Vicent, un home benestant que, en arruïnar-se pel seu mal cap, agafà el camí del delicte fins a convertir-se en un criminal, un malfactor que trobà la mort a mans de la Guàrdia Civil quan intentava fugir de la corda de presos que el conduïa a presidi.

En Santiago ja de jove era ben valent, ja que no dubtà a deixar el seu poble per anar a veure món. A base de treballar

ací i allà s'anava defenent, malgrat que aviat va conèixer els defectes de la Justícia, quan l'empresonaren acusat d'un robatori que no havia comès. Darrerament, tot sovint recordo, com si ara fos, el dia que ens vam casar, quan el capellà li preguntava: "Santiago Salvador Franch, vol vostè per esposa Antònia Colom Vicens?", cosa que ell respongué amb un sonor "Sí" que retronà a l'interior de l'església. Quan vam tenir la nostra filla i per tal de portar més diners a casa, el meu estimat es consagrà al contraban de sal i de vi. Però no només es dedicava a gestionar queviures. Aleshores ell era una persona de religió molt lligada a les idees carlistes i també alimentava el seu intel·lecte amb la premsa llibertària, a través de la qual va descobrir l'anarquisme, uns pensaments que el portaran a la mort en un no-res. Ell era un dels pocs homes del barri del Raval que cada dia anava a l'Ateneu Enciclopèdic Popular —situat ben a prop de casa nostra, al número 30 del mateix carrer del Carme—, o al centre anarquista del carrer de Sant Oleguer, a llegir allò que li resultés més interessant o aquelles obres que li aportessin nous coneixements.

En els àmbits obrers i anarquistes, en Santiago és un home que cau molt bé, perquè es mostra franc i obert en el tracte. Ell va participar en el congrés celebrat al Palau de les Belles Arts, convocat pel grup anarquista barcelonès Onze de Novembre, un nom amb el qual es volen honorar els vuit màrtirs de Chicago assassinats el dia 11 de novembre de 1887. A més, ell fou un dels instigadors de la vaga del Primer de maig de 1890 a Barcelona. Aquella va ser la primera aturada laboral organitzada a Espanya en la qual es demanaven els que ara són els famosos Tres Vuits: vuit hores de treball diàries, vuit hores de descans i vuit hores més dedicades a la conciliació familiar i a l'ampliació de la cultura.

És cert que la vida d'en Santiago haurà estat complicada i desgraciada; tanmateix, igualment penso que transcendent, perquè s'haurà sacrificat per uns ideals. No tothom ho fa! Va ser a partir del dia 6 d'octubre de 1893, quan van afusellar Paulí Pallàs —l'executor de l'atemptat contra el general Arsenio Martínez Campos—, que el meu home va decidir revenjar-lo. De primer intentà recuperar el cos d'en Pallàs —seputat de

mala manera, com si fos un gos—, però no va aconseguir-ho i aviat va pensar en una venjança colpidora, cosa que l'impulsà a llençar les dues bombes a la platea del Liceu.

A partir d'aleshores, el seu va ser un mal viure. Fugint de Barcelona, passà per Gandesa, Tortosa i Castellseràs. Al seu poble s'assabentà que la Justícia havia imputat en la matança del Liceu dos companys seus: Josep Codina i Mariano Cerezuela, uns homes que van ser executats el maig de 1894, cosa que alterà encara més el meu marit, fins al punt de no poder evitar ser detingut quan era a Saragossa.

Quan l'internaren a la presó de Barcelona, en Santiago se les va empescar per evitar ser torturat, fent-se passar per un gran cristià penedit de tots els mals que havia comès. Ja sé que algunes persones criticaran el meu home per fer veure que es deixava emmirallar pel jesuïta Brugada, perquè llegia llibres de Jaume Balmes i per tenir la cel·la plena de crucifixos i estampetes de sants, però aquesta representació tan farsaire com magistral el deslliurà de les estenalles i dels garfis amb què els botxins turmenten els presos, i dels cops de vara i de vit de bou amb els quals els agutzils de les presons els maltracten.

Pels passadissos de la presó sento fressa; aguaito i veig com un dels frares porta un tupí amb alguna cosa que fumreja. En veure'm, el monjo m'informa que el meu marit ha demanat xocolata cuïta, un plaer al qual té dret en els seus darrers minuts de vida. L'acompanyo fins a la porta de la capella, per bé que sé que ara m'he de quedar a fora, just perquè ja he exhaurit tots els permisos possibles per acompanyar el meu marit.

Ahir, empesa pels senyors Trigueros, Guanero i Nieto —els representants de les més altes instàncies de la presó—, pel jesuïta Governà i per mossèn Pastells, vaig accedir a intentar convèncer el meu Santiago perquè renunciés a les idees que l'han acompanyat gairebé de per vida, una farsa realitzada ben a contracor per intentar mostrar als que manen que jo condemno les actituds del meu marit, més que res per protegir la nostra filla del futur incert que l'espera. Sortosament, la dignitat del meu espòs va ser superior a la meva desesperació.

De sobte, veig com el frare que portava la xocolata surt esperitat de la capella. Sembla molest, i em fa saber que el meu marit l'ha fet fora.

—Aquest dimoni d'home m'ha rebutjat la xocolata que prèviament havia demanada. És un cas com un cabàs!

—No en faci cas —li dic, per confortar-lo—, ja sap que li queden poques hores de vida.

—És un cínic! El pare Larrúa l'ha intentat retornar al camí de la religió, mentre ell li feia befes, fins al punt que el pare Pastells ha manifestat que només un miracle del cel podria salvar l'ànima d'aquest condemnat.

—Confiem en el cel.

—Sí, però com que en Salvador va perjurar en públic, si se'n penedís, caldria cridar un notari perquè en donés fe.

—És clar —li faig costat, per no engegar-lo a dida—. Allò que es diu en públic s'ha de redreçar també de manera pública.

A les set del matí sento soroll de cornetes. Em diuen que arriben dos esquadrons de Cazadores de Alcántara, que seran els encarregats de vigilar la Ronda de Sant Pau, i també el regiment d'infanteria de Luchana, que formaran en doble fila al pati dels Cordellers, el lloc de l'execució. Aguaito per una de les petites finestres enreixades i veig una gran multitud de persones que es barallen per entrar al pati, atretes per l'espectacle de la mort que s'anuncia, però les forces de la Guàrdia Civil i de la policia de la presó els ho impedeixen.

Torno a la meva petita estança i veig pel passadís els senyors Martino, Serratacó i Martí, els alts funcionaris del centre penitenciari. Entren a la capella i sento com el meu Santiago els pregunta: “És l'hora?”

—Encara no —li responen.

A mesura que s'apropa l'hora de l'execució estic més frissosa, però pendent de tot el que passa al voltant de la capella. Per això, observo com un home d'aspecte fibrós i eixarreït hi truca a la porta. L'obren i saluda els presents, inicialment als funcionaris i als religiosos. Tot seguit, deixa a sobre d'un tamboret alguna cosa embolicada amb roba de color negre. Es tracta de l'hopalanda —una mena de sotana amb les mànigues molt llargues, que és el vestit propi de les persones a

executar— i el capiroto que se'ls posa a la testa. Tot seguit es dirigeix al meu Santiago i escolto que li diu: “Senyor Salvador, arriba l'hora. D'aquí a uns minuts l'he d'ajusticiar, però vull que entengui que jo no soc altra cosa que el braç feiner del Tribunal que va dictar la seva mort. No puc fer altra cosa que executar-lo, però no el faré patir.”

—Per mi com si es vol fer monja! —li ha respost en Santiago, prou exaltat—. Me'n foto de vostè i de tota aquesta colla de caragrats que asseguren actuar en justícia.

—Però home...

—Ni home ni un cap de Déu! Oi que vostè cobrarà uns quants duros de més, avui, per escanyar-me? Doncs faci la seva maleïda feina i no em toqui els collons. I ja n'he tingut prou de visites i de sermons!

M'adono que es tracta del botxí, un home que respon al curiós nom de Nicomedes, Nicomedes Méndez. Per bé que la capella té les finestres cobertes amb llençols negres, per la llum que projecten els quatre canelobres situats al voltant d'en Santiago em sembla veure que aquest home no esperava una reacció d'aquesta mena, ni tampoc el metge de la presó, que s'apressa a administrar un calmant al meu home.

Amb cara d'estar amoïnat, l'emissari de la mort surt de la capella i, en veure'm, decanta el seu cap al davant per saludar-me, alhora que m'allarga una mà en la qual només es veuen ossos, tendons i venes, gens de carn.

—Senyora —em diu, amb veu baixa i amb un extraordinari respecte—, el president de l'Audiència Provincial, el senyor Moreno, juntament amb els senyors Martino i Serratacó estan reunits. Si no ha arribat un indult, em tocarà executar el seu marit. Per això li demano que, si pot, em perdoni.

No sé què respondre-li i em surt un “Gràcies” que ell acull de bon grat.

—També ha de saber que he introduït una variant tècnica en el garrot, destinada a escurçar l'agonia dels executats. De fet, el seu marit serà el primer a morir amb aquest nou mètode, i ho farà de cop i sense patir gens.

La naturalitat amb la qual aquest home em parla de la mort em commou, ja que sembla voler ajudar-me a superar el

mal tràngol; amb tot, també em fastigueja, més quan hauria de tenir en compte que m'estimo a qui ell ha de matar. Per això crec que el silenci és la millor resposta possible, cosa que ell em penso que ha entès abans de continuar el seu camí, de ben segur cap al lloc en el qual ha de realitzar el seu tràgic treball.

Minuts abans de les vuit, l'hora assenyalada per a l'execució, noto com a la capella hi ha moviments. Intento aguaitar per la porta però la visió em queda limitada, ja que hi ha dos guardians que em barren el pas. No obstant això, veig el meu Santiago vestit com si fos un espantall, amb un vestit deforme i un barret que li afegeix un aspecte còmic, tragicòmic. L'envolta un grup de persones: funcionaris, guàrdies, periodistes i frares, que el porten cap al pati on hi ha plantat el cadafal. Al voltant del patíbul, un altre grup de militars marquen el cercle en què s'interpretarà el darrer capítol de la vida d'un home lluitador.

Una vegada més, dos capellans s'apropen al meu home, qui els rebutja d'una empenta, malgrat tenir les mans i els peus lligats amb grillons i cadenes. Tot seguit, algú el convidada a pujar a l'empostissat i ell ho fa pel propi peu, per tal d'evitar-se la humiliació de ser arrossegat fins a dalt. Abans d'asseure's en el seient situat a tocar del pal, fa un crit que ressona a tot el pati dels Cordellers: "Visca la revolució social!" Ell, com jo mateixa, pot veure el munt de gent que hi ha pels voltants, pels carrers, i també als balcons i a les galeries dels edificis des dels quals es veu poc o molt el pati dels Cordellers. En Santiago se'ls mira a tots, desafiant, malgrat la seva situació límit, i torna a cridar: "Visca l'anarquia i morin totes les religions!", i tot seguit es posa a cantar la tornada d'un himne revolucionari:

*¡A las barricadas! ¡A las barricadas
por el triunfo de la Confederación!*

Mentrestant, el botxí l'ha acompanyat al seient del pal i l'ha lligat de peus i braços. Va per fixar-li el coll i el cap al pal, i en Santiago, amb una sang freda que es fa admirar,

encara té esma per dir-li: “No ho premis tant, home, que em fas mal!” Però la macabra representació continua el seu curs. El botxí passa un cinturó metàl·lic pel coll de meu home i, tot seguit, espera una indicació d’algú situat en el lloc destinat a les autoritats. I és aleshores quan fa girar el cargol que trenca la nansa del coll del meu estimat.

Em marejo i estic a punt de caure quan noto com algú em sosté dempeus. És un dels frares de la Caritat. Li dono les gràcies i, una altra vegada amb la vista posada en el cadafal, veig com dos homes ausculten el meu Santiago, només uns instants, ja que immediatament amb un lleuger capcineig fan saber a les autoritats que el meu home és mort. A continuació, la representació de l’horripilant teatre de la judicatura continua amb la desfilada de les tropes pel davant de l’home ajusticiat, seguits de les autoritats i del fotimer de persones que volen veure de prop la cara d’un home que ha quedat mort i amb un pam de llengua que li penja de la boca. Tot plegat resulta tan trist com grotesc!

—Ara —em diu el frare—, el relator, el senyor Serratacó, estendrà l’acta corresponent a l’aixecament del cadàver, un cos que el botxí dipositarà a l’interior d’un taüt pintat de color negre.

—Tot és de color negre —li dic, consternada.

—Cal que sàpiga que a partir d’ara el senyor Castellví, el jutge municipal, es farà càrrec del cadàver del seu espòs, i que el traslladaran al cementiri nou de la Casa de la Caritat, ben escortat per les tropes de la Guàrdia Civil muntades a cavall.

—Sí, no sigui que es perdi pel camí —ironitzo.

—Com diu, senyora?

—Res, disculpi’m.

—Al cementiri nou l’enterraran en la secció lliure, la no consagrada, la pròpia de les persones que no han seguit la llei de Déu.

—Pel munt de persones que viuen apartades dels postulats de Déu, ha de ser molt gran, aquest cementiri, oi? —torno a posar-me burleta.

—Perdoni, senyora, però és que no l’entenc.

—Tant és.

—L'important és que tot s'hagi acabat.

—Acabat? Vostè no sap el calvari que ara comença per a la meva filla i per a mi.

—Una filla que encara està per batejar —em recorda, amb la coordinada insistència que tots els religiosos han mostrat durant els darrers dies.

—No es preocupi per això; ja m'encarregaré que la meva filla sigui una bona persona.

ANTÒNIA COLOM VICENS

Barcelona, 22 de novembre de 1895

© Josep Felip Gironès Descarrega, 2021
© d'aquesta edició: Pagès Editors, S L, 2021
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida
www.pageseditors.cat
editorial@pageseditors.cat
Primera edició: febrer de 2021
ISBN: 978-84-1303-245-0
DL: L 62-2021
Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S L
www.bobala.cat

◀ imprès a **lleida** ▶

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, <www.cedro.org>) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.